

बी. ए. 1, 2, 3, प्रश्नोत्तरे

आवश्यक मराठी

•

• प्रश्न 1. इरावतीबाईंना दीपमाळ ही उपमा काणी व का दिली? व पु. ल. ना ती समर्पक का वाटली?

• उत्तर :- इरावतीबाईंची उची पाहून त्यांच्या सासूबाई त्यांना थट्टेने म्हणत "काय दीपमाळ आहे" हे ऐकून पु. ल.ना ही उपमा समर्पक वाटली कारण त्यांना फर्ग्युसन कॉलेजच्या ऑफी-थिएटरमध्ये घडलेले त्यांचे दर्शन तेव्हा पु.ल.ना वाटले की उत्सवासाठी अनेक पणत्यांनी उजळलेली दीपमाळ चालत यावी तशाच त्या आल्या. ती दीपमाळ, उंच, सुंदर, तेजस्वी, सौम्य, मंगल, स्नेहमय आणि सरळ. आसमंत उजळणारी आणि प्रकाशाने डोळे दीपवण्यापेक्षा निववणारी त्या शीतल तेजात न्हाऊन निघायला घटकाभर जाऊन बसावे. ती अपौरुषेय उपमेसारखी चपखल मनात जाऊन बसली होती. म्हणून पु. ल. ना इरावतीबाई जेव्हा जेव्हा दिसत तेव्हा तेव्हा पु. ल. ना स्मरण होऊन ते म्हणत "डोळियाचा केला दिवा, तळहाताचा पाळणा" ही चिरंजीवी उपमा त्यांना स्मरण होत असे.

• प्रश्न 2. मर्ढेकरांनी परमेश्वराला कोणती प्रार्थना केली आहे ?

• उत्तर :- मर्ढेकरांनी परमेश्वराला प्रार्थना करतांना म्हणतात की, माझ्या मनात असलेली वाईट विचार जाऊ दे, माझ्या बोलण्यातून तुझ्या आवडीचे सूर येऊ दे, माझ्या मनात तुझ्या विचार प्रणालीचीच बिजे पडू दे, माझे स्वातंत्र्य उच्चाराने ठेव आणि माझ्या अक्षरांना तुझ्या श्वासातून वळण प्राप्त होऊ दे, माझ्या जीभेचे लोभ जळू दे, द्वेषभाव सर्व निघून जाऊ दे आणि माझ्या शब्दांना द्रोपदीचे सत्व लाभू दे, माझ्यातला मी पणा गळून जाऊन माझ्या मनात सर्वाविषयी दयाभावबुद्धी निर्माण होऊ दे, आणि माझ्या भावनेला शास्त्र काव्याची कसोटी प्राप्त होऊ दे, तूझी आठवणीची लालसा माझ्या मनात निर्माण कर. माझ्या मनातून तूझ्या स्पंदनाचे शब्द उमटू दे, चांगले कार्य हातून घडू दे आणि माझ्या मनाला शांती लाभू दे.

• प्रश्न 3. मर्ढेकरांनी परमेश्वराकडे काय मागितले व का ?

• उत्तर :- मर्ढेकरांनी परमेश्वराकडे धैर्य आणि नम्रता मागितली आहे. कारण आपल्या जीवनातील जे भोग येतील ते भोग सहन करण्याची क्षमता आपल्यात निर्माण होईल. त्याचप्रमाणे आपल्या बुद्धीला तापलेल्या तप्त पोलादाप्रमाणे वाकण्याचे सामर्थ्य निर्माण होईल. तसेच या दुनियेचे आघात सहन करण्याचे सामर्थ्य निर्माण होईल असे बळ दे.

• प्रश्न 4. शिक्षकांनी जास्तीतजास्त वेळ कुठे घालविला पाहिजे असे तुकडोजी म्हणतात ?

• उत्तर :- राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज शिक्षकांना जगातील सर्वश्रेष्ठ कलावंत मानतात. कारण शिक्षकांमध्ये दगडाला छिन्नीने तासून-घासून त्याला देवत्तरूप प्रधान करण्याची पात्रता असते. त्यांना शिक्षकाबद्दल अत्यंत आदर आणि आभिमान वाटतो. एखाद्या छिनविछिन विशाल राष्ट्राला 'सत्यं शिवं सुंदरम्' अशी मूर्ती प्राण ओतण्याचे कार्य शिक्षकांच्या जिभेवर असते. या जगाला वाटेल त्या दिशेला झुकविण्याचे सामर्थ्य शिक्षकांत असते. त्याचप्रमाणे जगातील शोध आणि सुधारणांचे जनक म्हणून तुकडोजी महाराजांनी शिक्षकांना गौरविले. म्हणूनच शिक्षकांचे प्रत्येक पाऊल योग्य पडणे गरजेचे आहे. नाहीतर अनर्थ निश्चित आहे. म्हणून शिक्षकांनी सामाजिक जबाबदारी ओळखून नित वागले पाहिजे. साक्षरता ही काळाची गरज आहे. परंतु केवळ साक्षर असून चालत नाही तर संस्कार तेवढेच महत्वाचे असते. साक्षरता हा आरंभ मानला तर नराचा नारायण होणे ही शेवट मानता येईल. तोपर्यंत शिक्षणाची प्रक्रिया खंडित होऊ नये. म्हणूनच मनुष्य आजन्म विद्यार्थी असतो. वेद अनंत आहे असे म्हणतात. यांचाच अर्थ की मनुष्य आजीवन विद्यार्थी असतो. म्हणून राष्ट्रसंत म्हणतात शिक्षक हा अधिक प्रमाणात विद्यार्थी असणे गरजेचे आहे. शिक्षणानंतर शिक्षित होवून शिक्षक व्हावे आणि नंतर शिक्षण घेणे बंद करावे हे योग्य नाही असे तुकडोजी महाराज म्हणतात. शिक्षकांनी साचलेल्या डबक्याप्रमाणे मर्यादित व स्थिर न राहता. नवनवीन बाबींचे अध्ययन करणे ज्ञान वाढविणे गरजेचे असते. ज्याप्रमाणे मधमाशी अनेक फुलातून मध गोळा करते त्याप्रमाणे ज्ञान गोळा करून विद्यार्थ्यांना विद्या दान देणे गरजेचे आहे.

• प्रश्न 5. तुकडोजी महाराजांच्या मते शिक्षकांनी कोणते मूलगामी परिवर्तन आणले पाहिजे ?

- उत्तर :- तुकडोजी महाराज म्हणतात आपल्या वागण्यात काही गोष्टी बीबल्या असतात. आपल्याला त्या जडलेल्या असतात बुद्धीला त्या पटलेल्या असतात असे सामान्यतः आपण मानतो. बरेचदा विद्यार्थांमध्ये चुकीच्या सवयी व आचरण आढळते. पण त्या विद्यार्थांमध्ये चुकीचा बाबी का निर्माण झाल्या हयाचे कारण शोधणे गरजेचे आहे. नुसती धाकदपट केल्याने मुलांचे आचरण बदलत नाही. कायद्याच्या परिणाम हा बाह्य असतो. परंतु कायद्याच्या परिणाम मनापर्यंत पोहचत नाही. त्यामुळे लपूनछपून गुन्हें केले जातात. धाकदपटशाही केल्यावरच हे घडते. म्हणून शिक्षकांना विद्यार्थांच्या मनावर नियंत्रण करायलाच पाहिजे. विद्यार्थांच्या बुद्धीचा विकास-विचाराची कक्षावृद्धी हेच त्या विद्यार्थांना चिरपरिणाम करणारे साधन ठरेल असे तुकडोजी महाराजांना वाटते. प्रत्यक्ष कामापेक्षा या कामामध्ये विद्यार्थांची गोळी निर्माण करणे व योग्य कार्याची भावना ठासून भरणे सर्वात महत्वाचे कार्य शिक्षक आपले व अन्य थोरांचे विचार अनुभव सांगून त्याची तशी भावना निर्माण करून ठेवण्याचे कार्य चांगल्या प्रकारे करू शकतील व त्यामुळे विद्यार्थी शिकून गेल्यावर कार्य स्वयंवृत्तीने सदैव करित राहतील. तुकडोजी महाराज महत्वाचे सूत्र सांगताना म्हणतात हदयापासून निघालेले शिक्षकांचे शब्द हे विद्यार्थांच्या हदयापर्यंत प्रवेश करतील आणि आचरणात विशिष्ट बदल घडवून आणून शकतील.
- प्रश्न 6. 'दीनांची माऊली' या अभंगातून नामदेवांनी विठ्ठलाच्या रूपाचे कसे वर्णन केले आहे ?
- उत्तर :- संत नामदेवांनी विठ्ठलाबद्दल भक्तीभावाने म्हणतात माझा विठ्ठल हा हात कमरेवर ठेवून तो विटेवर उभा आहे डोक्यावर रत्नाचा मुकुट आहे. त्यावर मोत्याचा तुरा आहे. त्याचे रूप सुंदर आणि गोजिरे आहे. त्यांचा हदयावर पदक शोभत आहे. पिवळा पितांबर नेसून चरणी ब्रिदाचा तोडर आहे.
- प्रश्न 7. नामदेवांच्या पंढरीच्या जगाचे वर्णन करा ?
- उत्तर :- नामदेवाची पंढरी ही विठ्ठोबाची नगरी असून त्याचा पदस्पर्शाने ही नगरी पावन झाली आहे. या नगरीचा खजना स्वतः विठ्ठलच आहे. या नगरीत विठ्ठलनामाचाच गजर होतो. सर्व क्रिया आणि कर्म विठ्ठलनामतच घडून येत असते. विठ्ठलनाम घेणे हे धर्म झाला आहे. या नगरीत विठ्ठलाच्या स्तुतीचे पवाडे गायले जाते. विठ्ठलाचे विनियोगसाठी वापरले जाते. हेच खर्च होत असते आणि खर्च केल्यानंतर पुरत ही असते. हे भांडवल खर्च केल्याने वाढणारे आहे. दिवसभर विठ्ठलनामात रंगलेली मंडळी आपली प्रपंचाची कामे विठ्ठलनामात रममान होऊन करत असतात. लोकांच्या हदयात सदैव विठ्ठलच वसलेला असतो. आनंदाने त्याचा नामाचा गजर करित असतात. विठ्ठलनामसागरात सर्वांनी डूबकी मारली आहे.
- प्रश्न 8. संत नामदेवांनी तुळशीचे महात्म्य कसे वर्णन केले आहे ?
- उत्तर :- संत नामदेव म्हणतात तुळस ही माऊली आहे तशीच ती संताची सावली आहे. ती संतसंगतीत तीचे वास्तव असते. तुळस मुगुटावर किंवा मस्तकावर श्री विष्णूने कदाचित वाहिली होती. ज्या दारी तुळस त्या दारी सदैव लक्ष्मीचा वास असतो. म्हणूनच श्रीहरी तुळशीसह क्रीडा करायला येत असतात. तुळशीला मंजरी येताच यमदूत पळून जातात. कारण तुळस आणि श्रीकृष्ण याचे एकत्र येणे म्हणजे दुरिताचा नाश होणे होय. म्हणजे अंधार, पाप, द्वारिद्रय, दीनता यांचा नाश होणे होय. श्रीहरिचे आगमन झाले की यमदूत टिकत नाही. म्हणूनच दारी असलेल्या तुळशीला आदाराने वागवावे. तीला रोजनिशी पाणी द्यावे. अस केल्याने ब्रम्हसुख मिळेल. त्याबरोबर विठ्ठल तिथे असतात. असे संत नामदेव तुळशीचे महात्म्य वर्णन करतात.
- प्रश्न 9. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी विषम समाजव्यवस्थेविरुद्ध उभा केलेला झगडा तो केवळ राजकीय नव्हता तर तो मुख्यत्वेकरून सामाजिक होता सोदाहरण स्पष्ट करा?
- उत्तर :- महाराष्ट्र राज्य समाजक्रांतीच्या चळवळीत प्रामुख्याने महात्मा फुले, छत्रपती शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ही मंडळी क्रांतिकाराक परिवर्तनाचे अध्वर्यू आहेत. म्हणूनच बा. ह. कल्याणकर यांनी 'महाराष्ट्र हे परिवर्तनाचे अख्यया भारतातले विद्यापीठ आहे' असे म्हणतात. कारण राजकीय प्रगतीच्या बाबतीत खंबीर पाऊल उचलणारा महाराष्ट्र हे देशपातळीवर झळकणारा एक क्रांतिकारक समाज आहे. जाती भेद, अस्मृश्यता, बालविवाह, प्रौढविवाह, विधवांचा पुलर्विवाह, स्त्री-स्वातंत्र्य या प्रश्नांवर वैचारिक संघर्ष महाराष्ट्रात झाला, हा इतिहास या वस्तुस्थितीला पुष्टी देत आहे. महात्मा फुल्यांनी हजारो शतके कोंडून ठेवलेल्या माणूसपणाला वाचा फोडण्याचे कार्य केले. त्यांनी दलित आणि पददलितांवर होणाऱ्या अत्याचाराविरुद्ध रणशिंग फुंकले. यानंतर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अन्यायापासून समाजाची मुक्तता करून घेण्यासाठी ज्याचे त्याने समर्थ होणे हे दलितांना पटवून दिले. त्यांनी दलितांच्या अंतःकरणातले स्वाभिमाना जागृत केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा संघर्ष हा केवळ राजकीय नव्हता तर तो सामाजिक स्वरूपाचा होता. ते सामाजिक आणि आर्थिक असणाऱ्या

वर्गाचे प्रतिनिधी होते. हजारो वर्ष अन्याय अत्याचार सहन करणाऱ्या अस्पृश्य वर्गाला आपल्या पायावर उभे करण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपली सर्व 'स्कॉलरशिप' पणाला लावली. त्यांना या देशातील दुःखाची चांगलीच पारख होती. महाडच्या चवदार तळयानंतर ते वीरेश्वर मंदिरप्रवेशासाठी सज्ज झाले पण इथे विरोद्ध झाला. या सामाजिक विषमतेविरुद्ध व व्यवस्थेविरुद्ध ते बंड करण्यास सज्ज झाले होते.

- प्रश्न 10. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी धर्मांतर का केले ?
- उत्तर :- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शुद्ध आणि अतिशुद्धाचे संघटन केले व त्यांच्यावरील अमानवीय आत्याचारांना वाचा फोडण्यासाठी त्यांना जागृत केले. त्यांनी चळवळीतून सामाजिक विषमतेविरुद्ध व व्यवस्थेविरुद्ध बंड केले. त्यांनी विविध धर्माचे तुलनात्मक विवेचन मांडले. जातीव्यवस्थेतून बाहेर पडण्याचा मार्ग त्यांनी शोधला. हे राज्य शिवाजी महाराजांनी निर्माण केले. त्यांना स्वराज्यात समाजात विषमता नको होता. पण पुढे पेशव्यांचे राज्य आले. लोकांच्या मनात पेशव्यांबद्दल तिरस्काराची भावना होती. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या अस्पृश्यांना हजारो वर्षांच्या हिंदू धर्माचा गुलामीतून वर्ण व्यवस्थेतून बाहेर काढून आपल्या अस्पृश्य बांधवना मानवी हक्काची जाणीव करून देऊन 14 ऑक्टोबर 1956 रोजी नागपूर येथील दीक्षाभूमी येथे सहा लाख अनुयायसह दीक्षा घेतली. यावर लेखक बा. ह. कल्याणकर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांबद्दल म्हणतात की, "ते अस्पृश्यताजन्य यमयातनांच्या अग्निदिव्यातून होरपळून निघालेले दलितांचं आत्मभान होते. अस्पृश्यांच्या दुःखातून फुटलेला ते भूकंप होते." या लेखकांच्या विधानावरून आपणास लक्षात येते की डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अस्पृश्य समाजाच्या क्रांतीचं तुफान होते.
- प्रश्न 11. 'आपली आपणच टवाळी करू नये, तर काय करावे?' असे कवी नारायण सुर्वे का म्हणतात ?
- उत्तर :- कवी नारायण सुर्वे यांनी या कवितेतून जनसामान्यांच्या वाटेला आलेल्या दुःखाची जाणीव त्यांनी व्यक्त केली आहे.

आपल्याच देशात , आपल्याच लोकांच्या वाटयाला कष्टाने वाकून जाण्याची पाळी यावी याचे दुःख कवीला वाटते. हया गरिबांच्या झोपड्यात अंधाराचे साम्राज्य निर्माण झालेले आहे. तो कंदिलाच्या प्रकाशातच हा अंधाराचा भोगवटा गरिबांना सहन करावा लागतो आहे. ही वास्तविक स्थिती यायला नको होती. वास्तविक ही संस्कृती परमेश्वर सानिध्य साधणारी भारतीय संस्कृती, आम्ही सारे या संस्कृतीचे वारस असताना या संस्कृतीने आम्हास काय दिले? म्हणूनच या संस्कृतीची टवाळी करणे म्हणजे आपली टवाळी करण्यासारखे आहे. पण त्यात त्यांचा दोष तरी कोणता? ज्यांना जन्मभर दुःख, दैन्य, दारिद्र्यच मिळाले त्यांनी तपशीलासह या संस्कृतीला नाकाराले याचे आश्चर्य नको.

प्रश्न 12. आश्वासित शब्दावर कवीचा विश्वास कां उरलेला नाही ?

उत्तर :- कवी सुर्वे यांना गरीबांच्या दुःख दारिद्र्याचे दर्शन होताचे त्यांचे मन व्यथित होते. आमची संस्कृती परमेश्वर सान्निधात वावर करणारी पण या संस्कृतीत माणसाला मोल नाही. या परिणामी या देशातील गरीब, दुःखी माणसाच्या वाटेला तिरस्काराचे जीवन मिळाले. या संस्कृतीच्या रक्षकांनी, प्रस्थापितांनी या गरीब, दारिद्र्य व्यक्तींना केवळ आश्वासने दिलीत पण ते आश्वासने कधी पूर्ण केली नाहीत. म्हणून कवी म्हणतो की, या आश्वासनावर माझाही विश्वास राहिलेला नाही. कारण ऐवढा कालखंडानंतरही गरीबी दारिद्र्य राहिलीच आहे म्हणून कवीला प्रश्न पडतो विश्वास कोणावर ठेवावे. म्हणून प्रस्थापितांविरुद्धचा संघर्ष हा न संपणारा आहे.

प्रश्न 13. उजेडाची फुले कवी कोणाच्या हाती देणार आहेत ?

उत्तर :- कवी सुर्वे यांनी आपल्या देशातील दुःखी, दारिद्र्य माणसांचे समूह पाहून त्यांना युद्धकैद्यांची आठवण होते. संघर्षात पराभूत झालेल्या युद्धकैद्यांना अपमानास्पद जीवन जगावे लागते तसेच अमानवी आयुष्य भारतातील शोषितांच्या वाटयाला आले आहे. कष्टाने हे लोक वाकून गेले आहेत. आणि म्हणून कवी शहरातील पुलावरून कष्टाने वाकून गेलेला शोषितांचे माणसाचे लोंढे पाण्यासारखे बघतांना त्यांचासाठी संघर्ष करावासा वाटतो. त्यांना जागृत करावेसे वाटते. त्यांना क्रांतीत सहभाग करून त्यांना आयुष्यांना उजेडाची फुले देण्याची भाषा कवी येथे करतांना दिसतात.

- प्रश्न 14. 'इतर राष्ट्रांच्या तुलनेत आमच्या वाटयास एक उत्तम देश आला आहे' असे कां म्हटले आहे ?
- उत्तर :- गोपाळ गणेश आगरकर यांच्या सुधारक काढण्याच्या हेतू या पाठातून निसर्गसमृद्धी, आर्थिक समृद्धी, राजवाडे, न्यायसभा, मंदिरे, उद्योग व्यवसाय, भूमी आणि निसर्ग यादृष्टीने प्रत्येक खंडातील देशांचे दोन भागांत वर्गीकरण केले तर विस्तृतता, मनारमणीयता, अदभुतता, उपयुक्तता, विपुलता यापैकी सर्वच दृष्टींनी आमचा देश इटली, ग्रीस, आयरलंड, युनायटेड

स्टेट्स, ऑस्ट्रेलिया यापैकी कोणत्याही देशाच्या तुलनेला उतरू शकतो आणि अगदी सर्वोत्तम म्हटले नाही तरी एक उत्तम देश आमच्या वाटयाला आला आहे असे म्हणता येईल.

• प्रश्न 15. 'सुधारक' काढण्याचा हेतू कोणता होता ?

• उत्तर :- 'बंधनाता स्वातंत्र्यता आहे ' हे तत्व पाश्चिमात्यांनी स्वीकारले आहे. ज्याच्याजवळ विवेक असेल. त्याला आपल्या समाजव्यवस्थेतील दोष दिसतील. अशी दोषस्थळे वारंवार दिसावी व हे दोष दूर कराता यावेत, त्यावर उपाय सुचवता यावे तसेच युरोपीय सुधारणेत अनुकरणीय काय आहे हे पुन्हापुन्हा दाखविण्यासाठी सुधारक पत्र आपण काढले असे आगरकर म्हणतात. असे करताना लोकमताला भिऊन चालणार नाही, लोकमतातील दोषस्थळे दाखवून, लोकांना अप्रिय वाटणारे परंतु पक्षकारक विचार कोणा ना कोणा तरी लोकाग्रणीला मांडावेच लागतात. हे कार्य आगरकरांच्या 'सुधारका'ला करावयाचे होते. हाच 'सुधारक' काढण्यामागे आगरकरांचा हेतू होता.

• प्रश्न 16. भारतातील धर्मविषयक व समाजविषयक कल्पना कशा स्वरूपाच्या आहेत ?

• उत्तर :- भारतीय परंपरा व चालीरीतीतील फोलपणा लक्षात न घेणाऱ्या आणि 'राष्ट्रीय सवातच्याचा विचार आम्ही स्वप्नातही आणू नये' असे म्हणणाऱ्या व न्यूनगंड बाळगणाऱ्या मंडळींना लोकाग्रणी न म्हणता लोकशत्रू म्हटले पाहिजे. असे सांगून आगरकर आमच्या लोकांच्या धर्मविषयक, समाजविषयक कल्पना कशा विचित्र होत्या याचे विवेचन करतात. लोकाग्रणींच्या दृष्टीने सारी शास्त्रे. ही ईश्वरप्रणित जगत्कारणाच्या म्हणजे परमेश्वराच्या अवयवातून एक एक वर्ण निघानी ही त्यांची वर्णोत्पत्तीविषयीची कल्पना, धूपदीपाने परमेश्वराचे पूजन होते ही त्यांची कल्पना-हाच त्यांचा धर्मविचार. सामाजिक स्थितीसुद्धा आहे ती उत्तम समजायची. त्यात बदल होता कामा नये. स्त्री-पुरुष, मुले-आईबाप यांचे संबंध, ज्ञानसंवर्धन व संपादन हे पुरुषांचे कर्तव्य, पारतंत्र्य स्त्रियांकडे वैधव्य हे महाव्रतत्र ज्ञानसंपादन हा दुर्गुण, विवाहाशिवाय गती नाही व गृहाशिवाय तिला विश्व नाही अशी स्त्रियांची स्थिती आणि ही सर्व समाजस्थिती चांगली आहे ही या लोकाग्रणींची भावना. हे सर्व अज्ञान दूर करण्याचा हेतू बाळगूनच 'सुधारक' काढण्याचा विचार आगरकरांनी केला होता.

• प्रश्न 17. सुधारकाच्या जन्माची सार्थकता कशात आहे ?

• उत्तर :- आगरकरांनी सुधारक काढला तोच मुळी समाजिक, धार्मिक परिवर्तनासाठी, त्या तत्वाचा स्वीकार केल्याने राष्ट्र प्रगत होईल त्याचा स्वीकार करण्याच्या हेतूने त्यांनी सुधारकाचे ध्येयधोरण ठरविले होते. अशावेळी अनेकदा लोकमतविरुद्ध जावे लागणार यांची त्यांना कल्पना होती. या देशातील अडाणी व अक्षरशत्रू तसेच विचारशून्य मंडळींनी टवाळी केली किंवा आचरट धर्मकल्पनांची व वेडसर सामाजिक प्रशंसा करून अपला स्वार्थ साधणाऱ्या मंडळींचाही विरोध पत्करून ज्यात जगाचे हित आहे अशा पद्धतीने नवे प्रागतिक विचार मांडण्यातच 'सुधारक'च्या जन्माची सार्थकता आहे कारण लोककल्याणाचा विचार व सत्यव्रताला धरून चालणे हे ज्याचे ध्येय आहे त्याला उपरोल्लेखित क्षूद्र लोकांच्या अवकृपेचा, रागाचा व उपहासाचा विचार करण्याचे कारण नाही.

• प्रश्न 18. 'प्रेमच सोडून जातं अशी आपली जागा' असे कवी नामदेव ढसाळ का म्हणतात ?

• उत्तर :- कवी नामदेव ढसाळ यांनी 'प्रेम' या कवितेतून माणसाचा माणूसकी पणाला आव्हान केले आहे. ही माणूसकी जर पीडित व शोषित वर्गाला मायेचा प्रेमाने आपुलकी मिळाला पाहिजे आहे. ती काही या पीडित व शोषित वर्गाला मी नाही आहे. ही प्रेमाची साथ कधी मिळेल यांची खंत कवी मनाला आहे. ते आपल्या 'प्रेम' या कवितेतून म्हणतात

“प्रेमच सोडून जातं अशी आपली जागा

चंद्राच्या तळयात पोहतो कासवीस मासा

तू सांग अश्रूंना मौन व्रत सोडायला

युगानुयुग किती करत बसायची दुःखाची मशागत ?

या निष्पाप पोरांच्या हाती”

कवी हे मानवतेच्या प्रेमाचे भुकेले आहेत आणि म्हणून हजारो वर्ष लोटून गेली तरीही आपल्या या माणुसकीच्या प्रेमाची आस करतो आहे. ती माणुसकीच्या प्रेमाची आस जर तुला मिळवायची असेल तर हातावर हात घेवून बसून राहण न पडवणार आहे त्यासाठी या अज्ञानरूपी सोम्यचंद्राच्या प्रकाशातून मोहातून बाहेर येवून प्रखर ज्ञानरूपी विज्ञानरूपी विचाराची साथ घे आता आपल्यावर होणारी अत्याचार अन्याय कुरवळत बसण्यापेक्षा येणाऱ्या आपल्या भावी पिढिसाठी माणुसकीचे धडे गिरिवीती येतील अशी मायेच्या प्रेमाची आवश्यकता आहे. असे कवी नामदेव ढसाळ म्हणतांना दिसतात.

प्रश्न 19. कवी नामदेव ढसाळ दलितांना कोणता सल्ला देतात ?

उत्तर :- कवी नामदेव ढसाळ दलितांना म्हणतात की, आता आपण गुलामगिरीच्या जीवनातून मुक्त झालेलो आहोत आपण या अज्ञानातून मुक्त झालेलो आहोत. आपल्याला शिक्षणाची द्वारं उघडल्या गेली आहेत येणाऱ्या पीढिना शिक्षण देवून त्याच्यावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचारावर मात करण्याचे सामर्थ्य निर्माण करता येईल ही आशा व्यक्त करतांना कवी नामदेव ढसाळ आपल्या 'प्रेम' या कवितेत म्हणतात

“अस्पृश्य बासरीचे स्वर पेटवताहेत चांदणं

या निळ्या विछायतीवर तू आहेस सगुण

पुन्हा येडयागबाडयांच्या दारुची नि भाकरीची

तू होतो आहेस सोय “

आजच्या परिस्थितीचे अस्पृश्याच बाबतील चित्र मांडताना कवी नामदेव ढसाळांना वाटे की, आपल्याला शिक्षणाची द्वारे जी उघडी करून ज्या महामानवाने दिली आहेत. त्या शिक्षणानेच आपल्यावरील होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराची चीड जी मनात पेटून उठलेली आहे ती सतत पेटत ठेवून आपल्या अस्पृश्य बांधवाना एक उच्च स्थानी न्यावे. आणि समाजात असलेली विषमता नष्ट करण्याचे ध्येय गावून माणुसकीचा मंत्र या समाजात रुजवायचा आहे. असे मनोबल या सळसळता रक्ताचा पिढिने आपले जीवन उजळून काढायचे आहे. अशी आशावादी भूमिका नामदेव ढसाळ 'प्रेम' या कवितेतून व्यक्त करतांना दिसतात.

बी. ए. 1, प्रश्नोत्तरे

मराठी वाङ्मय

- प्रश्न 1. राघोजीची व्यक्तिरेखा रेखाटा ?
- उत्तर :- तहान ही कादंबरी सदानंद देशमुखाची असून ही कादंबरी ग्रामीण कादंबरी म्हणून प्रसिद्ध झालेली आहे या कादंबरीच्या एकूण सहा आवृत्या निघालेल्या आहेत. ही कादंबरी सारंगपूर या गावातील राघोजी शेवाळे हया शेतकऱ्याच्या कुटुंबावर व पाणी टंचाईमुळे गावातील पाणी समस्यावर व शेतकऱ्याच्या जीवलग असलेल्या बैलावीवर कश्या पद्धतीने पाण्याच्या व्यापारासाठी बैलांना अमानुषपणाने अत्याचार करून फक्त पैसे कमवायचे. त्याचप्रमाणे सरकारी अधिकारी, राजकीय नेते, पत्रकार सारंगपूर तसेच इतर जवळील पाच गावात भेळारवणारी पाणी टंचाई ही काही केल्या दूर होत नाही. त्या कारणाने या कादंबरीचा नायक आपल्या पाच गावात प्रसिद्ध असलेला मुरल्या आणि छबील्या या बैलांची जोडीसाठी राघोजी शेवाळे स्वतः एक वेळच अन्न ग्रहण न करता त्या बेलांच जतन आपल्या जीवा पेक्षा अधिकची काळजी राघोजी करित असतो. आपल्या स्वार्थासाठी लोक बैलांना रावून गावातील पाणी टंचाईच्या फायदा घेवून पिराच चढ चढणारे एकमेव सारंगपूर व आजूबाजूच्या गावातील पाच गावामध्ये प्रसिद्ध असलेले मुरल्या आणि छबील्या या बैलाला राबवायचे आणि त्या बैलांच्या हिमतीवर पैसा कमवायचा हे काम अस्सल असलेला सारंगपूरचा शेतकरी राघोजी शेवाळेला हे कादापीही मान्य नव्हते. अशा या जीवापाड आपल्या शेतीवर व बैलांवर प्रेम करणाऱ्या राघोजी शेवाळे हया कादंबरीचा नायकच ठरतो.

राघोजी शेवाळे हयांची पत्नी रामकोर पाणी टंचाईच्या आधी कधीही राघोजीची अपमानस्पद वागणूक न देणारी त्याची पत्नी. त्यांचा मुलगा बबन शेवाळे ज्या मुरल्या आणि छबील्या यांचा बळावर सारंगपूर गावातील ढाबा, हॉटेल, सरकारी नोकरदार या सर्वांना पाणी विकून बबन पैसा कमवून आपल्या आई रामकोरला आणून देतो. त्या वेळेपासून रामकोर ही राघोजीला पाण्यात पाहायला लागते. बबन सुद्धा राघोजीला मानत नाही. आणि म्हणून राघोजीला आपल्या शेताची आणि त्या शेतीचा आधार असलेल्या आपल्या प्रिय बैलांची काळजी त्याचा मनात निर्माण होते. आणि म्हणूनच राघोजी शेवाळे रामकोरला म्हणतो “माहयाच त बैलायचा भरोशावर पंख्याची हवा खाता ; टीव्ही पाहयता. मटन खाता.... हे इसरू नको तू.... ही दीडा दिवसाची इंदरसभा चालू हाये. बैलायले खपाटी घालून. पण सांगून ठेवतो. त्याहयचे शिव्या-सराप भेटतील अन् पतनं भोगाव लागतील.....” या बबनच्या पाण्याचा धंदापायी राघोजीचे बैल तीन महिन्यापूर्वी लद लद मासाळलेले होते. आता मात्र हाडं निघालेली बैल झालेली पाहून राघोजीच मन कासावीस झाला होता आणि म्हणून आपल्या शेतीकडे व बैलांवर होणाऱ्या अत्याचारामुळे त्यांनी गावकरांच्या पाणी टंचाई ही दूर करण्यासाठी व आपल्या बैलाची सुरक्षा करण्याचा दुष्टीने राघोजी शेवाळेने निर्णय घेतला की, घागर मोरच्याचे सहभाग घ्यायचा. या निर्णयाने राघोजी जीवनात एक वेगळीच कलाटणी आली की त्या मोर्चातील सहभागी राघोजीला पोलिसाच्या लाठीहल्यात नळाच्या खड्डयात पडल्यामुळे त्याचा एक पाय मोडला. त्यामुळे राघोजी असाही अवस्थेत बबनला बैलाचं चारापाणी केलं अस विचारल तेव्हा बबन म्हणाला ते करतो बरोबर तेव्हा राघोजी म्हणाला “बंद कर बापा आता पाण्याचा धंदा! खरं सांगू का , बैलायले आराम भेटावं म्हणूनच गेलो व्हतो मी मोरच्यात वाटलं व्हतं, मौचा काढला की गावात घळाघळा पाणी येईल. सरकारी पाणी फुकटात भेटाय लागल्यावर तुहयाकून कोणी पाणी इकत घेणार नाई. तू धंदा बंद करशीन. पहयल्यासारखेच माहे बैलं सट सुदरतीन म्हणूनच व्हता माहा कातोडा..... माहया बैलायसाठीच गेलो व्हतो मी मारच्यात.....” तो बैल, शेती याचा विचार करीत होता त्याला माणूस बेईमान वाटत होता माणूस ढोरांच्या भरोशावर जगतो पण तो ढोराची आठवण काढत नाही. नोकरीवाल संपावर जातात. कास्तकार, बैल संपावर गेले तर कवडीच सुख भेटणारी नाही असा विचार करत खाटेवर पडून होता. अशा अवस्थेत कोणीतरी आपल्याजवळ बसावे, बोलाव असे राघोजीला वाटत होते बायको असून ती निखाऱ्यासारखी झाली होती. बबनही तो आपल्याच तालात राहत होता. त्याच सगळ वर्षां करत होती. राघोजी खाटेवरच तळमळत होता. कावळे बैलाच्या जखमांवर चोचा मारीत होते राघोजी कळवळून म्हणला “ अरे मेले नाईत रे माई बैन आजून जिंते हायेत ते. कावून त्याहयच्या मरणावर टपून बसले चांडाळायहो!” तो जिवाच्या आकांताने ओरडत होता पण कावळे हलत नव्हते. मग राघोजी जोराने रडतो. पळतापळता भुईवर पडतो. तेव्हा पाण्याची धार उसळी मारते. राघोजी पाणी पितो. तेवढयात रामकोर भाकर धेऊन येते. पाण्याची धार पाहून ती भाकरीचे टोपले फेकून देते. राघोजीला लोटून देते. धारेखाली तोंड लावते. ती पाणी पिड लागते पण तीची तहान भागतच नाही. राघोजी म्हणतो वर्षाला पाणी ठेव. बबनला पाणी ठेव पण ती ऐकत नाही. सगळी पाण्याची धार तोंडात ती घेत असते. मग तीच्याभेवता कावळे जमा होतात. कावळयाच्या सावल्या भुईवर सरपटायला लागतात. सगळे कावळे भयाण ओरडू लागतात. “कावऱऱ कावऱऱ कावऱऱऱ” असं राघोजीचं स्वप्न आणि येथेच कादंबरी संपते.

• प्रश्न 2. कथा म्हणजे काय ? हे कथेच्या वेगवेगळ्या व्याख्या लिहून स्पष्ट करा.

• उत्तर :- कथा ही सांगणे आणि ऐकणे या द्वारे पुरातन काळपासून होत आहे. कथा हे शब्द कथन आणि कथनरूप या दोन अर्थाने वापरल्या जातो. कथासाहित्यात निवेदक घटनाचे कथन करत असतो. सामान्यपणे कथेत व्यक्तीचे, एखाद्या घटनेचे, समाजजीवनातील एखाद्या अवस्थेचे जीवनानुभवाचे चित्रण शब्दबद्ध केलेले असते. कथेतील अनुभव पात्र, प्रसंग आणि भावना यांच्यातील संबंध मर्यादित असतात. कथा ही लघुरूप असते. हे रूप लक्षात घेवून विविध लेखकांनी कथेच्या व्याख्या केल्या आहेत. खालीलप्रमाणे

1. अर्ध्या तासात वाचून होईल ती लघुकथा

2. कमीतकमी पात्रात कमीतकमी प्रसंग वापरून थोड्या वेळात परिणामकारक रीतीने सांगितलेली व ऐकणाऱ्या मनावर एकच एक ठसा उमटविणारी हकीकत म्हणजे लघुकथा

3. एकात्म अशा कथात्म अनुभवाची अर्थपूर्ण संघटना म्हणजे कथा.

4. नवकथा म्हणजे काही जुन्या कथांच्या वर्तुळशेजारी काढलेले एक छोटसे वर्तुळ नव्हे. जुन्या कथेचे वर्तुळ हा मोठया वर्तुळाचा लहानसा भाग आहे. अशा कथेच्या व्याख्या सांगता येतील.

• प्रश्न 3. कथा व कादंबरी यांच्यातील फरक सांगा ?

• उत्तर :- कथा आणि कादंबरी हे कथात्मक वाङ्मय प्रकार आहेत. दोन्हीचे घटक सारखे असून यात दोघांत मुलभूत स्वरूपाचे भेद आहेत. 1. कथेत समग्र जीवनातील एखाद्या तुकडयाचे चित्रण केलेले असते. तर कादंबरीत विस्तृत दीर्घ असल्यामुळे यात जीवनाचा सर्वांगीण व संपन्न वेध घेण्याचा प्रयत्न केलेला असतो. 2. कथेचा आवाक हा छोटा असतो. तर कादंबरीचा आवाक मोठा असल्यामुळे कादंबरीकार प्रत्येक गोष्टीचे सविस्तर वर्णन करू शकतो. 3. कथेचा अनुभव हा एकपिंडी व एककेंद्री असतो.

तर कादंबरीचा अनुभव हा बहुविध व अनेककेंद्री असतो. 4. व्यक्तिरेखा व प्रसंग यांची जीवनात जशी स्थित्यंतरे किंवा बडन होतात तसे कादंबरीत चित्रित करणे शक्य होते. तर कथेत अशा चित्रणाला वाव नसतो. 5. कथा ही एखाद्या वादकाच्या सोलोसारखी असते. तर कादंबरी एखाद्या आर्कस्टासारखी असते. 6. गंगाधर गाडगीळांच्या मते “ लघुकथा ही भावकाव्याशी नाते सांगणाऱ्या काव्यरूपात शैलीत लिहिता येते परंतु कादंबरी शैलीत लिहिणे अवघड जाते. कादंबरीची शैली गद्यमय असावी लागते. कथेची शैली गद्य असली तरी तिच्या, हलकेपणा असावा लागतो.” 7. गाडगीळ म्हणतात कादंबरीची रचना संघराज्यासारखी असते तर कथेची रचना एकात्म असते. 8. कथा लहान असल्यामुळे सामान्यतः तिच्यातून एकच एक संस्कार उमटलेला दिसतो.

म्हणून कादंबरी ही लहान असली म्हणून तीला कथा म्हणता येत नाही किंवा कथा मोठी आहे म्हणून तीला कादंबरी म्हणता येत नाही कारण कथा व कादंबरी या कथावाङ्मय प्रकाराची बलस्थाने वेगवेगळी आहेत.

- प्रश्न 4. कविता म्हणजे काय ? कवितेची वेगवेगळ्या व्याख्या लिहा ?
- उत्तर :- वास्तवात कवितेची मोठ्या प्रमाणावर विविध रूपे आढळतात. कविता ही धर्म, संस्कृती, कला, शास्त्र अशा मानवी व्यवहारांची सर्वच महत्वाची क्षेत्र प्राचीन काळात व्यापून टाकली होती. सामान्य माणसाचा दैनंदिन जीवनात रंजन, बोध, श्रमपरिहार इ. बाबीने कवितेचा वापर होत असे. त्यामुळे स्तोत्रे, सूक्ते, भूपाळ्या, गीते, लघुकाव्ये, महाकाव्ये, कथाकाव्ये, आख्याने इ. पंडित शाहीर महाकवींच्या विदग्ध रचनांपासून जात्यावरीत ओव्या, म्हणी, उखाणे, सणासुदीची गाणी, घरगुती वातावरणातील शीघ्र रचनांपर्यंतची अभिव्यक्तीची निर्माण झालेली असंख्यरूपे यांना “काव्य” या नावानेच ओळखले जात असे.

“कु” या धातुपासून कवी, काव्य, कविता हे शब्द आले आहेत. काव्य शब्दाचा अर्थ सृजनात्मक शक्ती असलेल्या नवे निर्माण करणारा ज्ञानी व्यक्ती असा होतो. काव्याचा आत्मा रस आहे. विश्वनाथाने म्हटले आहे “वाक्य रसात्मकं काव्यम्” कविता वाचल्यावर वाचकांचा मनात काही भावनिक अनुभव येतात. वीर, शृंगार, करुण, विनोद इ. रसांना योग्य अशा भावनांचा तो अनुभव घेतो. कविता हा एक वाङ्मयप्रकार आहे. गद्य आणि पद्य असे दोन वाङ्मयाचे प्रकार आहेत. त्यापैकी कविता ही पद्य प्रकारात मोडते. भजने, ओव्या, आरत्या, गीते ह्या पद्यात असतात. आपण त्याला कविता म्हणतो. पाश्चात्य लेखकांनी सुद्धा भावना हा कवितेचा आवश्यक घटक आहे असे मान्य केले. कवितेत कल्पनेला महत्त्व आहे. भावना आणि कल्पना याबरोबरच बुद्धीचे अंग महत्वाचे आहे.

व्याख्या :- 1. काव्य म्हणजे पद्यरूप लेखन, (जोन्सन) 2. लयबद्ध विचार म्हणजे काव्य, (कार्लाइल) 3. काव्य ही एक कला आहे वतिचे शिल्प, चित्र, नर्तन इ. कलांबरोबर साधर्म्य सारखेपणा आहे. या सान्या कलांचे अस्तित्व यातील सौंदर्य दर्शनावर अवलंबून आहे. (रा. श्री. जोग) 4. नादवती, अर्थवती, ध्वनीवती शब्दरचना म्हणजे कविता होय. (ह. ना. आपटे) 5. कल्पनाकल्पित विचार आणि भावना यांची अभिव्यक्ती म्हणजे काव्य (प्रो. कोर्टहोप) 6. उदात्त भावनांची कल्पनेच्या साहाय्याने झालेली अभिव्यक्ती म्हणजे काव्य. (रस्किन) 7. उत्तम शब्दांची उत्तम रचना म्हणजे काव्य. (कोलारिज) 8. काव्य ही कल्पना व भावना यांची भाषा होय. (हॅझट)

बी. कॉम. 1, प्रश्नोत्तरे

आवश्यक मराठी

- प्रश्न 1. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतातील लोकशाहीची इतिहास कसा सांगितला ?
- उत्तर :- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरा म्हणतात की, भारतासाठी लोकशाही ही नवीन नाही. दोन हजार वर्षापूर्वी आपल्या भारतात लोकशाही नांदत होती. ती बौद्ध धम्माचे तत्वज्ञान व संघ यांचे नियम यात सांगितल्या गेले आहे. लोकशाहीला प्रेरक असलेल्या गोष्टी त्यात सांगितल्या आहेत. दिनचर्या, कामकाज, सूत्रधार, बैठक, बहुमत, बसण्याचे ठिकाण बसून पहिली गोष्ट विचारात घेतली पाहिजे. ती म्हणजे सनदशीर मार्गाचा अवलंब केला पाहिजे. त्यात असदनशीर मार्गाचा अवलंब केला तर लोकशाही टिकणार नाही.
- प्रश्न 2. लोकशाही टिकविण्यासाठी व्यक्तीपूजा का सोडली पाहिजे ?
- उत्तर :- भारतातील जनता ही भोळीभाबडी आहे. ती राजकारण्यातील व्यक्तीची पूजा करताना दिसते. म्हणून ते सांगतात की आपल्यातला कितीही मोठा व्यक्ती असला की आपण आपले व्यक्तीस्वातंत्र्याची सुमन वाहू नयेत कारण

व्यक्तीस्वातंत्र्य हे लोकशाहीला अत्यंत आवश्यक असे अंग आहे. व्यक्तीस्वातंत्र्य काढून घेतले तर माणूस गुलाम होतो. आणि म्हणून लोकशाही गुलामीत नसते. जर आपणास पूजा करायची झाल्यास ते देशासाठी जे महात्मे झटले, प्राणाची आहुती दिली अशाची करायला हवी. थोरांबद्दल आदर बाळगावा. स्वाभिमानाचा बळी देवून कोणताही मनुष्य कृतज्ञता व्यक्त करू शकत नाही. यावर आयर्लंडचा देशभक्त ओकोनेल आपले मनोगत व्यक्त करताना म्हणतात “ शीलाला बळी देऊन कोणतीही स्त्री कृतज्ञ राहू शकत नाही आणि स्वातंत्र्याचा बळी देऊन कोणतेही राष्ट्र कृतज्ञता व्यक्त करू शकत नाही.” म्हणून लोकशाही टिकवून ठेवण्यासाठी व्यक्तीपूजा सोडली पाहिजे.

- प्रश्न 3. 'राजकीय लोकशाही टिकविण्यासाठी सामाजिक लोकशाहीची आवश्यकता आहे' असे डॉ. आंबेडकर का म्हणतात ?
- उत्तर :- 26 जानेवारी 1950 ला भारतात राज्य घटनेच्या माध्यमातून प्रजासत्ताक पद्धती अवलंबीला जात आहे. यामुळे काळ बदलला, व्यक्ती बदलली, समाज बदलला, समाज परिवर्तन झाले. आता सत्ताधीश लोकांनी चालविलेल्या राज्याला ते कंटाळलेले आहेत. ते लोकांसाठी चालविलेले राज्य स्वीकारण्यास तयार आहेत. म्हणून आज लोकराज्याचा जन्म होताच 'लोकांनी चालविलेले आणि लोकांसाठी चालविलेले राज्य' ही लोकशाही आपल्या भारत देशात आज नांदत आहे. म्हणून आजही आपणाला लोकशाहीचे भवितव्य टिकवून ठेवायचे असेल तर राजकीय लोकशाही टिकवण्यासाठी सामाजिक लोकशाही टिकविणे तेवढेच गरजेचे आहे. सामाजिक एकता असली तर राजकीय स्थिरता कायम राहिल. सामाजिक एकता ढासळली तर सत्तेचा विनाश होईल आणि राष्ट्र पारतंत्र्याचा लोटला जाईल. आपली लोकशाही पवित्र आहे. सर्व लोकांच्या हातात सत्ता देऊन सत्तेची सूत्रे जनतेच्या प्रतिनिधींच्या हाती दिली जाते. त्यामुळे सत्ता उपभेगणारी व्यक्ती सत्तेचा गैरवापर करूच शकत नाही. कारण लोकप्रतिनिधी हा जनतेचा सेवक असतो. त्याने केलेले कार्य हे नेहमी लोकशाहीला पोषक असेच असतात त्यामुळे राजकीय लोकशाही टिकविण्यासाठी सामाजिक लोकशाही अत्यावश्यक असते. असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात.
- प्रश्न 3. गिरणीच्या लावणीतून कवीने चितारलेल्या कामगाराचे कर्तृत्व सांगा.
- उत्तर :- रोज सकाळी सातला भोंगा वाजला की कामगाराचा दिवस सुरू होतो. भोंगा हीच कामगाराची भुपाळी आहे. पहिली पाळी सुरू झाली की कामगार भराभर पृथ्वीला नटविण्यासाठी सूत काढतो पण हे सूत त्याचा घामातून निघत असते. त्यांचा मेहनतीचे ते फळ असते. सूत निघालावरच ते विणले जाते. तारा तारा जुळवून विविध वस्त्रे तयार केली जातात. तंतूतंतूला जोडून वस्त्र निर्माण केल्या जाते. त्या वस्त्रावर आभाळासारखा, हिरव्या सोनेरी शेतासारखा धाग्याचा रंग विणला जातो. त्यावेळेस हे वस्त्र इंद्रधनुष्यात भिजवून काढल्या सारखे वाटते. ही कामगाराचा घामाने होत असते. ऋतुंचा कावेबाजपणा कामगार हेरून घेतो आहे व त्याप्रमाणे वस्त्रांची निर्मिती करतो. त्याचे कार्य काही सामान्य नाही. तो जे वस्त्र तयार करतो त्या वस्त्राने भगवंताने द्रौपदीची वस्त्रहरण होताना लाज राखली. कामगाराचे वस्त्र लाज राखणारे आहे. त्यामुळे ते अतिशय गरजेचे आहे. पण एवढे असून सुद्धा कामगाराचे महत्त्व जाणवत नाही. कामगार हा वस्त्राचा रूपांने धनाचीच निर्मिती करतो. धनिकांचे धन वाढवून तो मालकीचा मान मिरवताना दिसतो. तरीपण कामगार मात्र उपेक्षित जीवन जगतो. त्याचा पदरी दारिद्र्याचे जीवन संपत का नाही. असा खडा सवाल ते या कावितेतून शोषित कामगारांच्या बदल विचारतांना दिसतात.
- प्रश्न 4. कबीर आणि श्रीहरिंचा उल्लेख कवीने का केला असावा असे तुम्हाला वाटते ?
- उत्तर :- संत कबीर महाराज वस्त्र विणायचे त्याचवेळी ते श्रीराम प्रभूंच्या नामात रंगून जायचे. कवी म्हणतात की नानप्रकारच्या बदलत्या ऋतुंमध्ये चालणारे विविध वस्त्र तयार करून हा वस्त्रांचा जणू मळा तयार झाला आहे. पिवळ्या मोत्यांचा तुरा जणू खोवला आहे. चैत्रामध्ये उन्हा वाढायला लागते व उन्हाच्या झळा झोंबायला लागतात तर श्रावणात पाऊस पडतो व शेला भिजवतो. तसेच हिवाळ्यात उब चोरी जाते. ऋतुंचा हा चाळा असाच सुरू असतो पण ज्याप्रमाणे कबीर त्यानुसार वस्त्र विणत जातो त्याप्रमाणे कवीही जगाला नटविण्यासाठी विविध प्रकार आणि रंगांचे वस्त्र विणतो.

- प्रश्न 5. गिरणीची लावणीतून कवीने वस्त्र विण्यायच्या यंत्राची कोणती प्रतिक कोणत्या अनुषंगाने वापरली ते सांगा ?
- उत्तर :- नऊवारी सूत जणू बाबिणच घालून नखरा दाखविते असे कवीने म्हटले आहे. येथे बाबिणीचा संबंध नववधूशी जोडलेला असून बाबिणीचा नखरा विणकराला सांभाळावा लागतो. त्या नखऱ्याला कवीने नववधूच्या नखऱ्याची उपमा दिली आहे. याच गरगर फिरून भरभर सूत निघते असे कवी सांगतो. झडपीनं वारा घालून तुटलेल्या तारा जुळविल्या जातात. कळ फिरवून तंतूतंतू जोडली जातात.
- प्रश्न 6. पृथ्वीचे लक्ष आपल्याकडे वेधण्यासाठी कोणत्या ग्रह-तान्यांनी प्रयत्न केला ?
- उत्तर :- कवी कुसुमाग्रजांनी पृथ्वीच्या सूर्यावर असलेल्या त्यागाचा प्रेमाची प्रचीती या कवितेत मांडत असताना ती पृथ्वी ज्यावेळेस सूर्याच्या प्रेमासाठी याचना करत होती. व त्याला मिठीत घेणार होती. तीच्या त्या याचनेकडे सूर्याने मुळीच लक्ष न दिल्याने नक्षत्रात असलेली अन्य ग्रहे त्या पृथ्वीला आपल्या प्रेमात ओढण्यासाठी प्रयत्न करित होती. त्यातील पहिला ग्रह तारका हे नटून-थटून पृथ्वीवर उल्काफुले टाकून आपल्या प्रेमाची प्रचीती देत होते. दुसरा सूर्याकडून प्रकाश घेणारा चंद्र हा सुद्धा पृथ्वीला मोहण्याचा प्रयत्न केला. तिसरा पहाटे पहरी उगवणारा शुक्रतारा आपल्या प्रेमाचा पिसारा उभारून पृथ्वीचा मार्गावर वाट पाहत होता. चौथा मंगळ लाल ग्रह हा सृद्धा पृथ्वीच्या प्रेमाची याचना करित लज्जेने लाल झाला होता. पाचवा ऋषीचा कुळात जन्माला आलेला धुव्र तारा पृथ्वीचा प्रेमासाठी संन्यस्त झालेला होता. सहावा वेडासारखा आपले केस पिंजारून धुमकेतू हा पृथ्वीच्या प्रेमाचा आर्जव करित होता. परंतु या सर्वग्रहांना पृथ्वीने आपल्या प्रेमाजवळ भटकू न देता सूर्याच्या प्रेमाची आस्ताने तिला हे जग अंधःकारमय वाटत होते. आणि सूर्याच्या तुलनेने हे सर्वग्रहतारे तिला काजवे जाणवत होते. कारण सूर्यावर तिचे असलेल्या प्रेमात दुरत्व सुद्धा सहन करण्याची व विरह सहन करण्याची तिची पूर्ण तयारी होती.
- प्रश्न 7. भौगोलिक वास्तवाचा यथायोग्य उपयोग कुसुमाग्रजांनी या कवितेत कसा करून घेतलेला आहे ?
- उत्तर :- विज्ञानानुसार सूर्यमालेतील या परिक्रमणामध्ये पृथ्वी ही सूर्याभोवती फिरते या मूळ वास्तवावर ही कविता आधारलेली आहे. पृथ्वी सूर्याच्या प्रेमाची याचना करित आहे . ही कल्पना मुळात पृथ्वी सूर्याच्या कक्षेत फिरते हे या वास्तवाशी संबंध आहे. सूर्यापासून वेगळी झालेली पृथ्वी आता थंड होत आहे. या वास्तवावर 'यौवनाच्या मशाली विझणे' आणि 'काजळी कोपरे शिल्लक राहणे' या कल्पना कवीने घेतलेल्या आहेत. आकाशातील सूर्यग्रहमालेतील तारका, चंद्र, शुक्र, मंगळ, धुव्र, धुमकेतू हे सारे ग्रह आहेत ते परप्रकाशीत आहेत. हे भौतिक सत्य लक्षात घेऊन पृथ्वीने त्या ग्रहाना दुबळे मानले आहे. आणि त्यांचा शुद्र शृंगार आपल्याला नको असे म्हटले आहे. पृथ्वी म्हणजे एक धुलीकणांचा ग्रह आहे. अशाप्रकारे कवी कुसुमाग्रजांनी भौगोलिक कल्पनांवर भव्य कल्पनाविलास साधला. या कल्पनेतून त्यांच्या उंतुग प्रतिभेचा परिचय होतो.
- प्रश्न 8. 'पृथ्वीचे प्रेमगीत' या कवितेचा प्रतिपाद्य विषय सांगा.
- उत्तर :- कवीने पृथ्वी ही सूर्याच्या प्रेमाची याचना करित आहे ही कल्पना करून हे प्रेमगीत कुसुमाग्रजांनी लिहिले आहे. खरी प्रीती किती नम्र, शालीन व त्यागमय असते याचे प्रतीक म्हणून सूर्य-पृथ्वीचे हे युगल प्रेमगीत कवीने कल्पिले आहे. खऱ्या प्रीतीच्या कळा कशा असतात हे प्रगट करणे हीच कवितेमागील प्रमुख कल्पना आहे. सूर्य पृथ्वीच्या प्रेमाला प्रतिसाद देत नाही व चंद्र, शुक्र, मंगळ, धुमकेतू व तारे इत्यादी प्रेमवर्षाव करतात. अशा परिस्थिती ही युगानुयुगे पृथ्वी सूर्याची प्रीतीसाठी वेडी झाली आहे. त्याचा मिलनात दाहकता आहे हे जाणूनही तिची प्रीती जराही कमी झालेली नाही. अशी कल्पना कवी कुसुमाग्रजांनी 'पृथ्वीचे प्रेमगीत' या कवितेतून मांडलेली आहे